

חרוזי קומיקס – הצד העלום ביצירתה של לאה

גולדברג לילדים*

נעמי בן-גור

כשקיבלו ילדי ישראל לביתם בשנות השלושים-ארבעים-חמישים של המאה הקודמת, תקופת היישוב והקמת המדינה, את השבועון הנפוץ והמשפיע ביותר **דבר לילדים**, התחילו לקרוא אותו מהעמוד האחורי. שם הופיעו דרך קבע סדרות של חרוזי הבאי מצוירים שחיברו המשוררת לאה גולדברג (שגם משכה במכחול ציירים) ואריה נבון (שגם משך בעט סופרים). מדובר בקטעים קצרצרים בתבנית קומיקס, הומוריסטיים בדרך כלל ומסתיימים בפואנטה. פרסומם הסדרתי של סטריפים כאלה יוצר אפקט מצטבר של היכרות עם גיבוריו. גולדברג ונבון, אף שלא היו הראשונים בז'אנר הזה בעברית, נחשבים למבססיו בארץ, בכתיבה לילדים.

אף על פי שגולדברג ונבון פרסמו 450 סטריפים כאלה בין השנים 1936-1942, פי שניים משיריה ה"רציניים" של גולדברג שהופיעו בשבועונים לילדים, נותר ז'אנר זה עלום למדי בכתיבתה, הוא אינו נכלל ביצירתה הקנונית ושמור היום לחוקרים בלבד.

גולדברג עלתה לארץ מליטא בשנת 1935, ושנה לאחר מכן, ב-1936 הצטרפה למערכת **דבר לילדים** לצד העורך יצחק יציב. היא פרסמה בשבועון שירים רבים וכאמור, את סדרות הקומיקס האלה, שגיבוריהן היו אורי מורי, אורי כדורי, אלעזר המפוזר, רם קיסס, אפרוח בלבולמוח, החמור החכם, קטינא הגדול, קטינא החייל, דן הטייס, דן העצלן, דן שהיה עצלן (דן היה השם הנפוץ ביותר באותם הימים וְרָאוּ גם **ספר זני** של מרים ילן-

---

* המאמר הוא עיבוד להרצאתי מיום העיון "ניסים ונפלאות – 100 שנה להולדת לאה גולדברג" שהתקיים במכללת לוינסקי לחינוך מטעם החוגים לספרות וספרות ילדים ומרכז לויין קיפניס לספרות ילדים, ב-13.12.2011, י"ז בכסלו תשע"ב.

שטקליס). כבר מן הכותרות אפשר להבחין בטביעת האצבעות האמנותית של לאה גולדברג, ששפתה עשירה בחריזה, במצלולים ובהומור. חרוזי הקומיקס לא נחשבו אז ליצירות ספרות, בראש וראשונה לא בעיניה לאה גולדברג עצמה. היא חיברה אותם תוך כדי עבודתה העיתונאית השוטפת והם היו בעיניה, כפי שהעידה, "חרוזים לעת מצוא". בתוכן העניינים של העיתון צוין פעמים רבות "חרזה" ולא "כתבה". ולמרות זאת, על פי גישתה ש"על היוצר לראות ביצירתו לילדים תפקיד אמנותי גדול – ממש כבכתיבתו למבוגרים", חיברה אותם במיטב הפואטיקה שלה והקפידה על החרוז, המשקל והריתמוס, שלא לדבר על הלשון העשירה גם בסוג זה של כתיבה. ולמרות הקלילות והמשובה אפשר למצוא בקטעים הללו גם הדים ליצירתה הקנונית לילדים, וגם למבוגרים, כפי שאדגים בהמשך.

נכון מספר בזיכרונותיו שבעת עבודתם המשותפת בבית הקפה הביע את תמיהתו על החרוזים ש"נתחרזו אצלה כאילו מאליהם" והיא ענתה לו, "בראשית היה הריתמוס. כך מתחיל השיר." כלומר, גם אלה היו בעיניה, מבחינת אמנות כתיבתם, שירים.

גולדברג ונבון נקשרו בקשרי עבודה וידידות ויש אומרים אף מעבר לזה. וכך מתאר נבון בזיכרונותיו את עבודתם המשותפת על החרוזים המצוירים:

לימים עשינו "שותפות" – אני הייתי מצייר סדרות ציורים בשם "אורי מורי", "אורי כדורי" ואחרות, מעין "קומיקס" עבריים, ל"דבר לילדים", והייתי מביא אותן למערכת; לאה היתה מתיישבת לשולחן, מציתה סיגריה, נוטלת עט ומעלה חרוזים לציון במהירות גדולה מ"טבעות העשן" (שם ספרה הראשון. נ' ב' ג') שהיתה מפריחה באוויר... לאה גולדברג היתה נוהגת לשבת בשעות אחרי הצהריים בקפה הרלינגר בבן-יהודה, ליד רחוב מאפו. הייתי בא לפעמים לשם כדי לפגוש אותה. כבר מהרחוב ראיתי אותה, מעבר לחלון הגדול של בית-הקפה, היתה מתגלית רכונה על מחברתה. דקה, גבה כפוף ומעוגל כקשת. עטופה בערפל של עשן סיגריות, נראתה כולה רוח. העט הנובע השחור והמגושם שבידה הדקה העיד על מציאות וחומר" (נבון, 1996, 85).

בשל עבודתם המשותפת ההדוקה של גולדברג ונבון לא תמיד ניתן לקבוע האם האיור קדם לטקסט או להפך, אבל בין האיורים לטקסט מתקיימים ברוב הקטעים כללי היסוד של הקומיקס.

בין עקרונות הכתיבה לילדים של לאה גולדברג – היסוד הסיפורי, סוף טוב, סיפוק הדמיון – היא ציינה גם את ההומור. הכותב לילדים חייב להיות בעל חוש הומור. את ההומור יש לספק לילד כדי להיענות לצורך מיידי שלו. אנחנו מכירים גם את ספריה ההומוריסטיים – **המפוזר מכפר אז"ר, מר גוזמאי הבדאי, כך ולא כך**.

ההומור בקומיקס של גולדברג ונבון הוא בעיקרו הומור של נונסנס שבנוי על פיזור נפש, על חוסר ידיעה של הגיבור התמים, על היקש מוטעה או על עולם הפוך. הגיבור-הילד הוא סקרן, פעלתן, מצטיין בראייה מקורית ומצחיקה שנובעת בדרך כלל מחוסר ניסיון, מהיעדר ידע ומתמימות האופייניים לילד צעיר. גם כאשר הגיבור אינו ילד אלא בעל חיים, כמו "החמור החכם" או "אפרוח בלבולמוח", הוא מייצג למעשה את הילד.

ההומור בכל רצועה הוא לעתים הומוגני – מסוג אחד, לעתים הטרוגני – מסוגים שונים; הומור מיידי – של הבית הבודד, או הומור מצטבר – הנובע מצירוף של כל הבתים; ההומור הוא גם מצבי – סיטואציות אבסורדיות מצחיקות – וגם לשוני – משחקי לשון, מימוש מטאפורות או פירוש שגוי של ניבים וביטויים.

המבנה של רוב הקטעים הוא מבנה של בעיה ופתרונה, בדרך של אבסורד והגזמה המשעשעים את הקורא. פעמים רבות קיימת בסוף הסיפור פואנטה. מבנה הסדרות סגור, כאופייני לסטריפ, כל יחידה בסדרה היא קצרה ועצמאית, ללא קשר סיבתי ליחידות האחרות והמשותף לכולן הוא רק הגיבור, על אופיו ותכונותיו. אורך הקטעים אינו קבוע, יש קטעים בני תשעה בתים ויש בני שש שורות בלבד.

מאחר שהקטעים פורסמו בעיתון, נושאים ליו את המתרחש בזמן אמת. חלק מן הקטעים עסק בנושאים לאומיים-אקטואליים הקשורים בחיי היישוב, שזכו גם הם לטיפול הומוריסטי: התגייסות היישוב לבניית

הארץ, המאבק בבריטים, בערבים ובנאצים. סוג כתיבה זה הוא היחיד שבו הגיבה לאה גולדברג בכתיבתה לילדים על ענייני השעה. חלק מן הנושאים בסדרות היה מעוגן בלוח השנה העברי כמו חגים או עונות השנה.

על פי תיאוריות שונות של ההומור, ההומור ברצועות קומיקס אלה עונה על שלושת הצרכים של הילד – הפסיכולוגי, החברתי והקוגניטיבי. הפונקציה המרכזית של הקטעים היתה אמנם הבידור והשעשוע, אך נלוו אליה פונקציות משניות שהושגו באמצעות ההומור, כמו טיפול בפחדים ופתרון מצוקות. קטעים אלה נותנים ביטוי לנפש הילד, לתפיסתו את העולם ולדרכי חשיבתו. הצגת המציאות בדרך אבסורדית משחררת את הקורא הצעיר ממתחים ומקשיים שהוא נתקל בהם עקב גילו.

כך הוא למשל הקטע "אורי כדורי מאפיל" (דבר לילדים ט', 7, 1940.3.6) – שמתמודד עם הפחד מפני החושך בעת ההאפלה – שהיה כחושך מצרים – באמצעות ההומור.

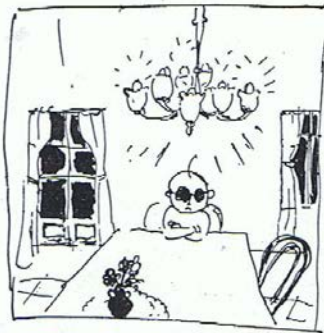
בקטעים שבהם הגיבה לאה גולדברג על המאבק בשלוש החזיתות – המלחמה בנאצים, המאבק נגד הבריטים וההתגוננות כנגד הערבים – לא נמצא אזכור לפציעה בקרב, למוות וליתמות, כפי שנמצאו בשירים שכתבו משוררים אחרים לילדים באותה התקופה. המלחמה המשתקפת בהם אינה מפחידה, והגיבור מתאווה לקחת חלק בה. בולט בהם נושא הגבורה, הרצון להיות חייל, ללבוש מדים ולהשתמש בנשק, לעזור, לסייע ולהציל. הנה לדוגמה שני קטעים שהתפרסמו שבוע אחר שבוע, שבהם קטינא החייל נוקט את תחבולת הסוס הטרויאני כדי לרגל במחנה האויב הנאצי:

אורי כדורי מאפיל

חוצה
 1945
 אורי קורא: "זכור ושמור:
 אל תראה בערב אורי"

טובלת בחשך העיר הגדולה
 בקל הרחובות - טאפלה.

אף אורי כדורי איננו נהקל,
 אינו מבכה את מנוחת-השטמל.
 הרקוב משקפים בהים וקנד
 קשק עולמו: אין בו קרן אחת.

בטנאות (סלודות), בשתי הימים ובמוסדות מסתדרים וזוגות, זוגות ונכנסים לשרות. כל זוג כוצר שורה. זוג מול זוג. מתחילים לבצור השכם בבוקר, כי הפרי רענן עדיין מצינת הליל. הטל עוד לא התיבש. כולו מבריק, בשעה זו לפני מראה קטיפה, המטרור רצון לנגוע

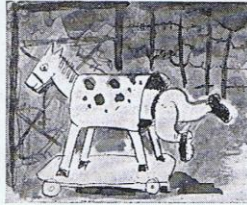
גן ת - 5. גן כית - 1. גן כיש - 1. גן ליה - 4.
 גן ליש - 13. גנים פריים: גן בלה סלטן - 2. גן סרטינסקי - 1. גן קשה - 1. גן פולה - 1. גן שרה רובין - 2. גן צילה שחטר - 2. גן דברה רויטשטול - 2. גן קיש - 1. גן ליינסקי - גלטן - 1. שונים - 1.

ביה"ס העממי - 23. כפר אונז - 2. אור - 1. כפר ברוך - 1. כפר יהוד - 25. כפר ילדים - 6. כפר מליל - 7. סבא - 1. קרית עבודה - 1. רחוב - 34. רעננה - 17. שכי ברוכוב - 2. חסידים - 35. יקנעם - 1. כפר עב - 10. נהלל - 6. נהריה - 1.

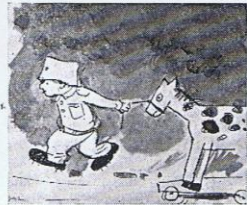
ק ט י נ א ה ה ל

3. אומר האויב: "הוי, זה סוס נחמד! נכניסה אותו לפתגם מנדי!"

2. עקשו נכנס לתוכו, נדום קסתר הלילה עד אור היום.

1. ללא תרדמה וקלא הסוס נציב מול פתגם האויבים את הסוס.

יוצא אחת לשבוע על-ידי דבר, חברת מניות בע-מ. ת. ד. 199, טלפונים: 4276-4278. העורך: י. יציב

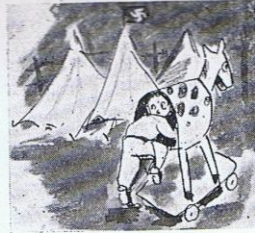
התוכן קפי"ב, 44, ס' אאג ת"ב 23.7.42 352

בתשעה באב - ש. שלום / יום אבל - יום תקופה - מגל / במעגל הימים - י. יציב / מלחמה. בתשעה באב - פאליגת וגרוב / ממשלי איסטוס - מיוגית. ג. רבן / שיר המטילים - נח שטרן / הנשר והתנין - ע. בן גריון / הסוס המבקש לו אדונים חדשים - ליון קיינס / ילדי סין - אפרים גולהשטיין / העשלים בבבנת זידי - אברום סלומון / תורי תוהב של העץ - אברום / חידה - חד / הבציר - שרה גפני / קטינא החייל - אריה נבון, חררוים - לאה.

ק ט י נ א ה ה ל

2. עקשו פתגם האויב הוא זוחל, לתור אותו, לרנגל.

1. קטינא שלנו הוא קר-סול, יוצא סן הסוס בקשבת הליל.

יוצא אחת לשבוע על-ידי דבר, חברת מניות בע-מ. ת. ד. 199, טלפונים: 4276-4278. העורך: י. יציב

התוכן קפי"ב, 45, ס' אאג ת"ב 23.7.42 360

השבועי - ד. פ. / בחורו של רבי ברוך העור - פלק היילפרין / גם קרא-קרא היא שירת - אנדה / ערמת השועל - ש. פתאי / אבא-סוס - יצחקי צחק / שלושת האחים החכמים - אפרים גולדשטיין / המגנרוביות - ד. סירגי-אילון / כוכבים הנפגשים - ד. זכאי / חידה - חד / אלכסנדר - צ. ה. / קטינא החייל - אריה נבון, חררוים - לאה.

הקטע "שלי-שלך" אינו בהכרח תלוי תקופה, אם כי אפשר למצוא בו גם את הד הזמן. הכותרת מורכבת מן הביטוי "שלי-שלך" והסיפור מממש אותו בדרכו המיוחדת של הגיבור. רם קיסם נחלץ לעזרתו של חבר שהולך יחף בגשם ובו בזמן חולק איתו את מגפיו.

השיר הסיפורי בנוי מארבעה בתים בני ארבע שורות. גם הטקסט וגם האיור מדגישים את הניגוד החריף בין רם ש"לרגליו זוג מגפיים" ובין הילד המסכן שאין לו אפילו נעליים. הפתרון שמציע רם הוא שיתוף ברוח האבסורד. הכרזתו של רם בסיום "שלי-שלך!" מממשת באופן הומוריסטי את הביטוי המופיע בכותרת. ההומור הוא לשוני ונובע מן הפירוש השגוי לביטוי "שלי-שלך" והבאתו לידי אבסורד. הפירוש השגוי יוצר סיטואציה הומוריסטית אבסורדית של שניים שצועדים בזוג מגפיים אחד. הומור לשוני נוצר גם מן הריאליזציה של המטאפורה "הגיעו מים עד נפש".

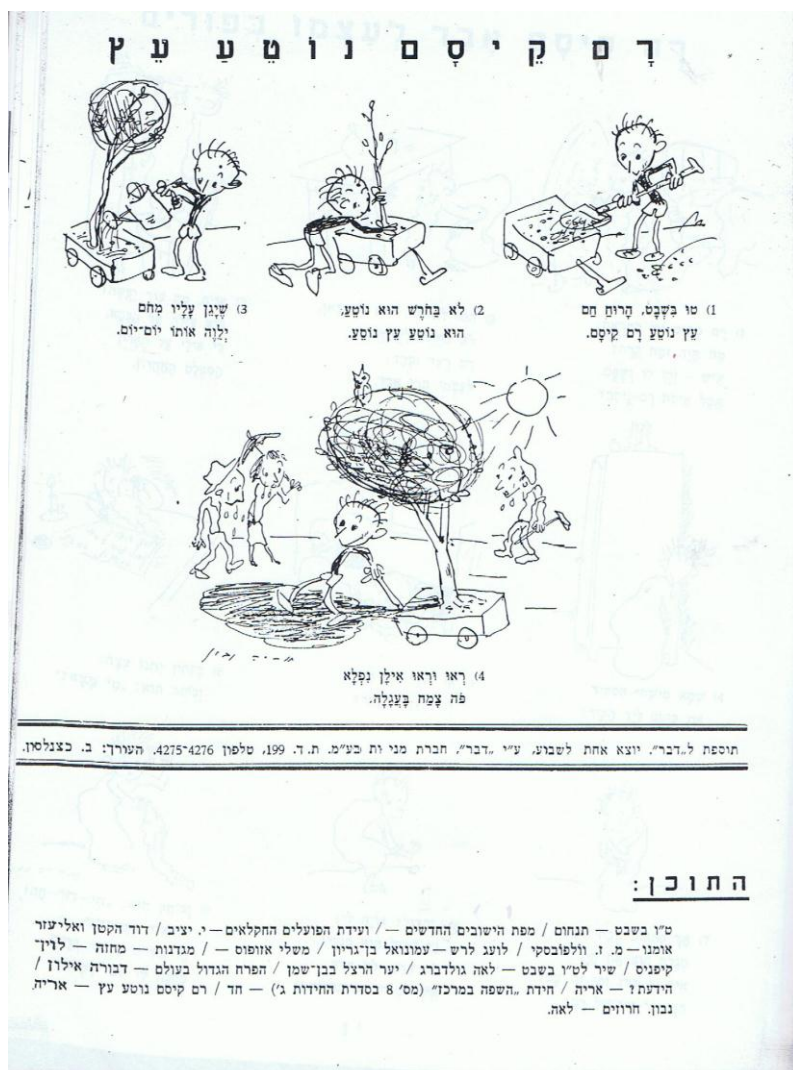
התועלת הפסיכולוגית של הקטע, לפי התיאוריה הפסיכולוגית שמיוצגת בידי פרויד, היא חיזוק האגו של הקורא הצוחק מרם, בהבינו את האבסורד בפירוש שנתן הגיבור התמים וחסר הידע לביטוי "שלי-שלך". התועלת החברתית, לפי התיאוריה שמייצג אנרי ברגסון, היא בחיזוק ההתנהגות הנורמטיבית, המעלה כאן ערך אנושי כללי – להיחלץ לעזרת הזולת ולחלוק עמו. המעשה הטוב מזכה את רם בגמול נפשי וממלא את ליבו שמחה. התועלת הקוגניטיבית, לפי התיאוריה הקוגניטיבית שמייצג ארתור קסלר, היא בחיזוק המשמעות הנכונה של הביטוי "שלי-שלך".

הקטע נותן ביטוי לגישה ההומניסטית של לאה גולדברג שאותה הביעה ביצירותיה לילדים, ובכך הוא אוניברסלי ועל-תקופתי. מבחינה תקופתית הוא משקף את שנות המצוקה הכלכלית בארץ.

מבחינה פואטית החריזה איכותית והמשקל סדיר, ארבעה טרוכיי, המשקל המומלץ והנפוץ ביותר בשירת ילדים.

רם קיסם נוטע עץ (כרך ו', חוברת 16, י"ג שבט תרצ"ט, 2.2.39):

בשירי החג שחיברה לאה גולדברג ניכרת השקפת העולם הלאומית-חילונית שאפיינה את התנועה הסוציאליסטית בארץ בשנות השלושים והארבעים. השקפה זו הדגישה את ההיבט הלאומי וההומניסטי-אוניברסלי של החג על פני ההיבט הדתי-מסורתי, והיתה משותפת למשוררים נוספים בני אותן

הדור שכתבו גם הם לילדים, כמו אלטרמן, זאב, אנדה עמיר ואחרים. את מקומם של סממני החג המסורתיים בשירי החג של לאה גולדברג תופס עולמו של הילד, על משאלותיו, משחקיו ותפיסותיו. ברצועות הקומיקס מוצגת תפיסת החג של הילד באמצעות צחוק והיתול ובדרך זו מתחזקת אצלו תפיסת החג ומנהגיו.

ט"ו בשבט היה חג מרכזי בתנועה הציונית וביטא את הקשר לאדמת המולדת, לטבע, לנוף, ויצר הזדהות עם בניינה המחודש של ארץ ישראל. הכותרת ממקדת את הסיפור סביב מעשה הנטיעות, אבל הטקסט, בהתאם לז'אנר, מעמידו בראי עקום. רם נוטע עץ על עגלה ניידת כדי שיצל עליו בכל מקום (עניין החום במשפט הפותח נשמע דחוק במקצת לאור העובדה שט"ו בשבט חל בפברואר, אמצע החורף). האבסורד נבנה כאן על אותה משמעות שהוענקה למעשה הנטיעות כסמל ליציבות ולהיאחזות שורשית באדמת ארץ ישראל. רם קיסם אינו נוטע עץ בחורש, לציון העם המכה שורש באדמת מולדתו, אלא נוטעו על עגלה מתניידת ונוודת, אותה נוודות יהודית גלותית שהנטיעות ביקשו להשרישה. אפשר אולי שמהדהד כאן השבר של שתי המולדות, כפי שביטאה גולדברג בשירה "אילנות": "איתכם אני נשתלתי פעמיים... ושורשי בשני נופים שונים".

מכל הסיבות התכליתיות לנטיעת עצים – לנוי, לפרי, לעצירת סחף, לצל – קטע זה עוסק בצל, ואולי גם כאן אפשר לראות הד לשבר האקלימי של העולים מאירופה בארץ צרובת השמש והצחיחה.

רם קיסם אבד לעצמו בפורים (כרך ו', חוברת 20, 2.3.1939)

שירי החג של לאה גולדברג מתמקדים בדרך כלל במוטיב מרכזי אחד, שקשור לעולמו של הנמען הצעיר. כך הוא הקטע שלהלן העוסק בהתחפשות בפורים. הכותרת כבר מסמנת את האבסורד שיוביל את הסיפור: "רם קיסם אבד לעצמו בפורים". בניגוד לסדר העניינים האופייני, שבו הבעיה או המטרה גוררת פתרון ברוח ההיגיון העקום, כאן מתהפכות היוצרות: הבעיה עצמה היא ה"עקומה" והפתרון נאות. כאשר משהו הולך לאיבוד,

הפתרון הנכון הוא לחפשו במקומות ובאמצעים שונים. אלא שהבעיה כאן אבסורדית – מה שאבד לרם הוא רם עצמו, והפתרון הנאות של חיפוש הגיוני יוצר אי הלימה, שמעוררת צחוק. יש כאן ההומור הטרוגני ומגוון מאוד, מבחינת הקטגוריה המצבית והלשונית: התחפשות, אבסורד – רם מחפש את עצמו, מצב ביש, לעג מבודח לגיבור המטופש שמחפש את עצמו בייאוש, הישנות סיטואציית החיפוש שקשורה גם בפעילות גופנית מואצת. בקטגוריה המילולית נעשה כאן שימוש באלוזיות מקראיות, שיוצר פער הומוריסטי בין הסיפור הדרמטי כבד המשקל שבמקרא ובין הסיטואציה המגוחכת שבסיפור. "הן היד ידו של רם!" מזכיר את דברי יצחק, במששו את יעקב המחופש לעשו, "הקול קול יעקב והידיים ידי עשו" (בראשית כז, כב). מצוקתו של רם "לא אדע, לא אדע, / איך לפתור את החידה!" יוצרת אלוזיה לחידה הקשה שמשוון חד לפלישתים (שופטים יד, יב-יד). ההומור בטקסט הוא מהסוג המיידני, הפועל בכל בית, ובית ומהסוג המצטבר, המעצים את בלבולו של הגיבור (בדומה ליצירה "המפוזר מכפר אז"ר).

רם קיסם חולב פרה (כרך ו', חוברת 19, ד' אדר תרצ"ט, 23.2.1939)

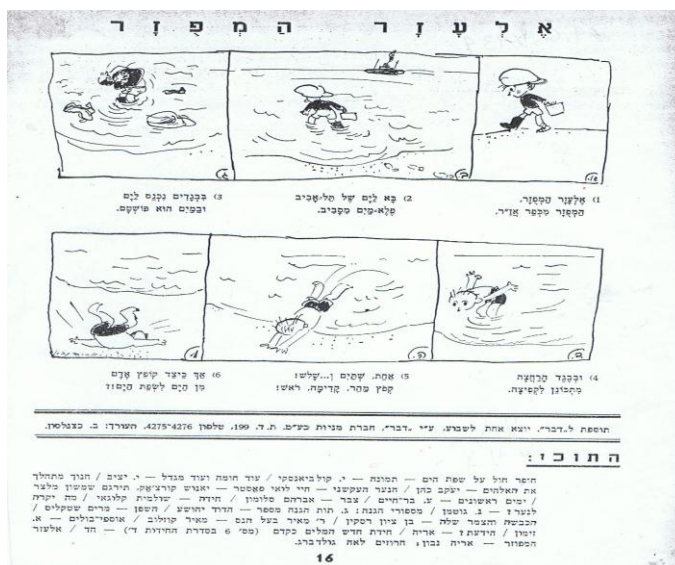

הכותרת מתבררת כאירונית, על דרך היפוך היוצרות, לאחר הקריאה. רם קיסם אינו מקבל חלב מהפרה אלא נותן לה חלב. ההומור נבנה בדרך האופיינית: הגיבור התמים חסר הידע פותר את הבעיה: "אף טיפה עוד לא יצאה", בדרך האבסורד של היפוך יוצרות: הוא משקה את הפרה חלב. פתרונו נובע מחשיבתו הילדית ומניסיון חייו. הפרה נתפסת בעיניו כמכל שכדי להפיק ממנו חלב, יש למלאו (אחד מהצעצועים באותה התקופה היה תרנגולת מפלסטיק שהיו מכניסים לפיה ביצה, וכשלחצו את גופה אל משטח כלשהו, היתה מטילה אותה). אין הוא מכיר תהליכי הפקת מזון, התוצר הסופי זהה בעיניו לחומר הגלם (אופן חשיבה זה נמצא גם בספרה

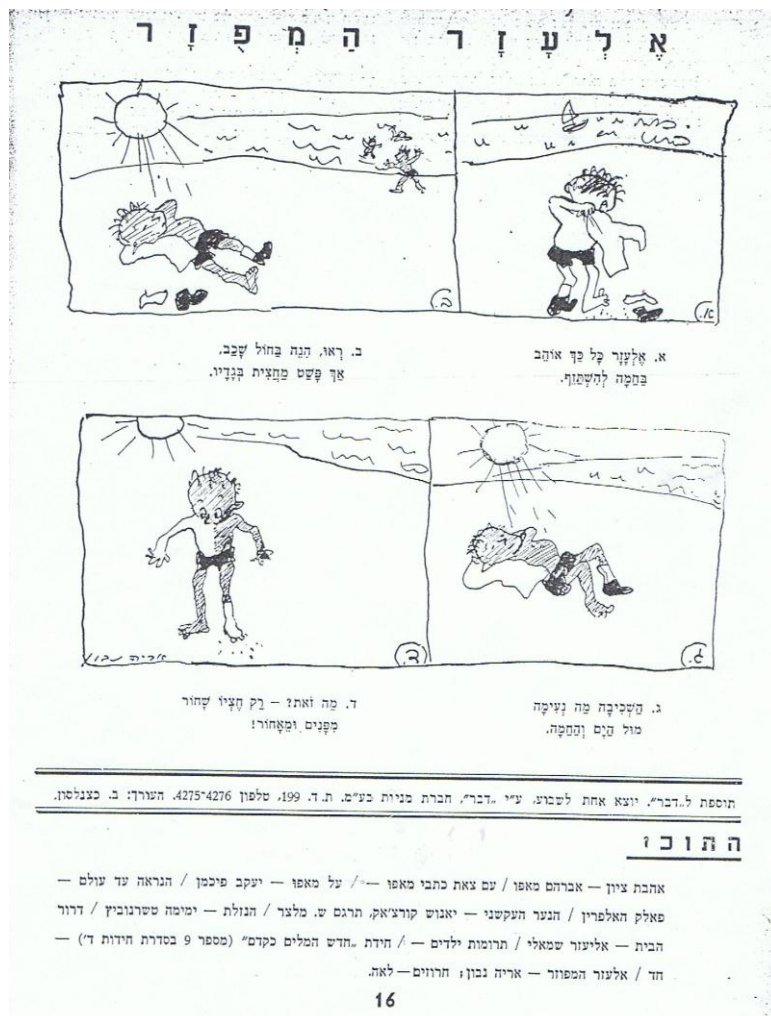
של גולדברג איה פלוטו: "שלום לך פרה, את עושה קצפת?" הקורא, שחייב להכיר את האבסורד שבדבר, צוחק מרם הטיפשון ומאי ידיעתו. בכך הוא מחזק את האגו שלו. כמו כן ניתנת לו הזדמנות לחזק את ידיעתו בחליבה (ילדי העיר היו ודאי זקוקים לכך) ובאופן הפקת החלב, וגם, באורח עקיף, הדבר מעודד עבודה חקלאית שנחשבה לפסגת העבודות.

אלעזר המפוזר בא לים של תל-אביב (כרך ח', חוברת 12, יום ה', י"ב בתמוז, תרצ"ט, 29.6.1939)

הקטע מתאים לעונה שבה נדפס, יוני, תחילת הקיץ. אלעזר המפוזר אינו מכיר או אינו זוכר ים, ונוהג בדרך של עולם הפוך. נכנס בבגדיו למים ושם פושטם. הוא קופץ מן הים אל החול במקום להפך. אלעזר גם זוכה כאן לכינוי גנאי כפול, "אלעזר המפוזר" ו"המפוזר מכפר אז"ר". זוהי הכותרת שתיתן גולדברג לספרה הידוע כעבור ארבע שנים, ב-1943 (שהוא אותה גברת בשינוי כותרת: "המפוזר מהור ההר" שנדפס בדבר לילדים ב-9.2.1939).

אלעזר המפוזר משתזף על חוף הים (כרך ז', חוברת 18, כ"ה באב תרצ"ט, 10.8.1939):

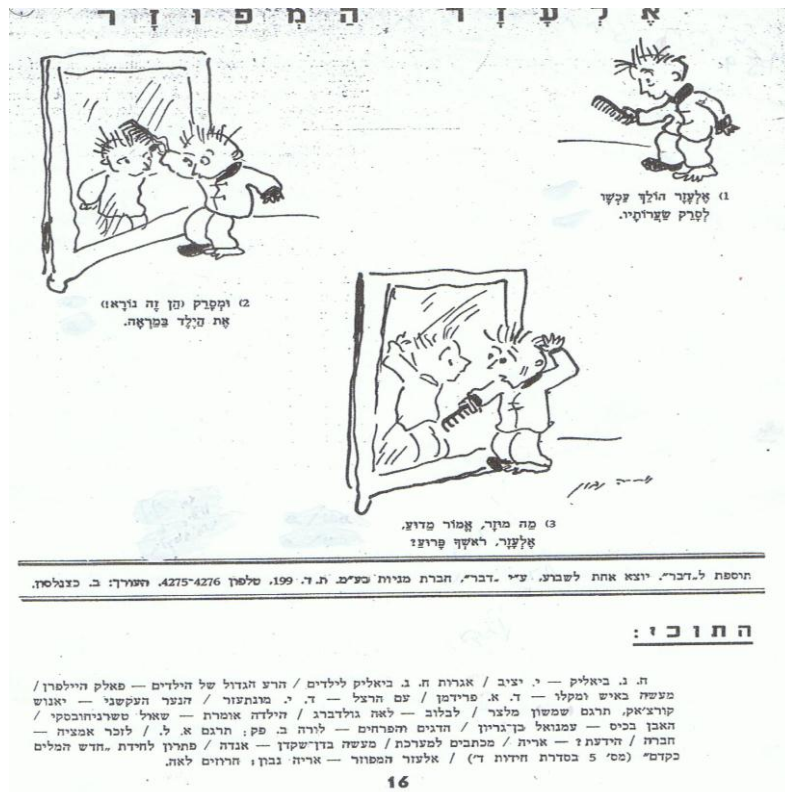

הקטע הזה עוסק בשיזוף כהלכה ותואם את הנורמות הבריאותיות של תקופתו: שזוף הוא בריא ויפה. הקטע הוא דוגמה לתלותו של הטקסט באיור, בדומה ל-picture book. לשם הבנת הסיטואציה המתוארת בטקסט

דרושים ידע וניסיון חיים, וקשה להניח שהקורא הצעיר היה תופס את הפואנטה (אולי גם המבוגר לא). אולם לאחר ההתבוננות באיור, הממחיש כיצד בדיוק שכב אלעזר בשמש, כשמחצית חולצתו בלבד מוסרת ורק רגל אחת נותרה ללא נעל וגרב, אפשר לצחוק מדמותו המגוחכת השזופה למחצה. בקריאה חוזרת, לאחר העיון באיור, אפשר להבין שכך השתזף גם על בטנו – "מפנים ומאחור", דבר המעצים את ההומור. ההומור הוא של בלבול ומצב ביש. הקורא צוחק מאלעזר המפוזר, השזוף רק בחציו, ולומד להקפיד על שיזוף מלא ונכון (היום היתה בוודאי הנורמה מוצגת בהיפוך – לכסות את כל הגוף).

אלעזר המפוזר והמסרק (כרך ח', חוברת 13, י"ט בתמוז תרצ"ט 1939.6.7.) רצועות הקומיקס היו לעתים ארוכות, בעלות תשעה בתים, כפי שראינו בקטע על פורים, ולעתים קצרות, כמו בקטע הנוכחי שהוא אפיזודה קצרה ומשעשעת בת שש שורות בלבד, שבנויה על התבוננות של פעוט במראָה. כאן המקום לציין שקהל היעד של **דבר לילדים** לא היה מוגדר וכלל טווח רחב ביותר של גילאים: מגיל חמש ואפילו ארבע עד בערך ארבע-עשרה. בשבועון התפרסם שירו של זרובבל גלעד המוכר לכל פעוט **מחאי מחאי כפיים**, תחת הכותרת **שיר לתינוקות** (24.8.1944), המתאר שמחה של עלייה לרגל מדומיינת לירושלים. השיר המוכר בימינו נטל רק את הפזמון החוזר שלו), בצד שירי מבוגרים כמו למשל **שיר הפלמ"ח**. השבועון יועד לכל ילדי המשפחה, מקטן ועד גדול. הקטע על אלעזר המסתכל במראה מכוון לקוראים הצעירים ביותר שעדיין אינם רחוקים מתקופת היותם פעוטות ויכולים להביט עליה בצחוק. בספרו האוטוביוגרפי **בקו ובכתב** מספר אריה נבון על חוויית המפגש שלו כפעוט עם הראי: "בחדר המיטות של הורי, על שולחן קטן, עמד ראי סגלגל נתון במסגרת פליז – 'הדרושעגעשאנק' (מתנת חתונה) של אמי... אל ראי זה הייתי קרב לעתים קרובות. הוא היה מעורר בי פליאה: מיהו זה המציץ אלי מתוך מסגרת הפליז? אט-אט הבנתי שדמות קטנה זו עם אפון ועיניים נוגות במקצת, פה פעור כלשהו, הוא אני, אני ולא אחר... במשך שנים רבות היתה הדמות מן הראי החבר הקרוב ביותר שלי. הייתי מדבר אל החבר

הזה, חורץ לשון ועושה פרצופים ותמיד, תמיד, הוא הגיב וענה לי. דיבר אלי באותן העוויות, אותן קריצות, חיידך וצחק עמי בכל פה" (נבון, 1996, 12).

אלעזר המפוזר ו"זוג" כובעים (כרך ח', חוברת 15, ד' באב, תרצ"ט,
:20.7.1939)

אֵלְעֶזֶר הַמְּפוּזֵר

מי נבין? מי ידע?
מי יאמר את התיקה?
בבגדיו של אלעזר
משוהו פה לא קורי.

זה הן קלל לא נעים:
יש לו זוג של פובעים,
על הראש ובגד,
אָקֵל נעל בק אחת.

ה ת ו כ ז :

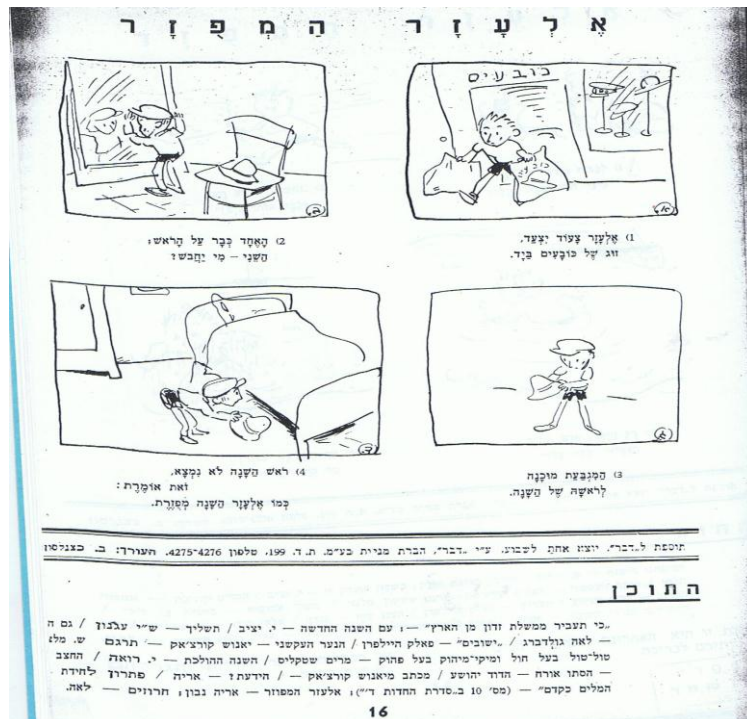
מאגדות התורבן - ת. נ. ביאליק / תשעה באב - פאלק היילפרין / האשה ושבעת בניה - יום טוב לוינסקי / עלינו דרומה - י. יציב / רוח מדאנציג - י. יציב / הנער העקשני - יאנוש קורצ'אק - חרגם ש. מלצר / עם ספר על שפת הים - ל. גולדברג / הקוף התונן - לורה ב. פק - תרגם א. ל. י. / היענה במדבר - אנדה / סדור הפרחים בצנצנת - אורי עקביה / עץ-הלהם - דבורה אילון (סריני) / בכל ומכל - ; הידעת? - אריה / פתרון לחידת "חדש המלים קודם" (מס' 6 בסדרת החידות ד') / אלעזר המפוזר - אריה נבון, תרומים - לאה.

16

בעייתו של אלעזר מוצגת במתכונת החידה המאוירת הנפוצה: הבט בתמונה, מה כאן לא בסדר? למרות קוצרו של הטקסט נמצא בו הומור הטרוגני: בלבול וקטלוג קומי של חיבור מין בשאינו מינו - כובע ונעל.

הקטע בנוי על הסיטואציה הקומית מהחיים, האהובה על ילדים, שבה אדם או בעל חיים מחפש חפץ או איבר שנמצא על גופו ואשר הקורא יכול לראות, אך הדמות אינה רואה. כאותו אדם המחפש את משקפיו שנמצאים על ראשו, או כמו **במעשה בארנב ובזנב** של ע' הלל שבו הארנב מחפש את זנבו אשר נגנב, ולבסוף מתברר שהוא ישב עליו.

אלעזר וזוג כובעים לראש השנה (כרך ז', חוברת 23, כ"ט באלול תרצ"ט 13.9.39) אם בקטע הקודם הטקסט היה תלוי באיור לצורך הבנה, בקטע הזה האיור תלוי בטקסט להבנת ההומור הלשוני. ללא הטקסט היינו מחמיצים את פירוק הצירוף הכבול "ראש השנה" וכן את הסוף – השנה מפוזרת כמו אלעזר. האיור ממחיש לנו את אלעזר המפוזר המחפש את ראשה של השנה מתחת למיטה. הקטע גם תורם מידע על המנהג ללוש בגדים חדשים לכבוד ראש השנה.

רצועות הקומיקס של גולדברג ונבון זכו כאמור להצלחה עצומה בקרב הילדים. וכך כתב אורי סלע **בידיעות אחרונות** ב-20.1.1984 לרגל כינוס "אורי כדורי" בספר: "זיאנר קליל זה, שגם בו היתה מחדשת, מתחדשת ומעשירה, זכה לפופולאריות בלתי רגילה ורבת שנים, והקוראים הצעירים (כותב שורות אלה היה אחד מהם) המתינו להם בצימאון ובלעום כבפורה בטרם קיץ".

אך לא כל המחנכים היו שותפים להתלהבות. היו שביקרו בחריפות את מעשי ההרפתקאות המשונים של גיבורי הסדרות. כך כתב הפדגוג בנימין וולמן במלאת שנה להופעת **דבר לילדים** :

את המקום החשוב ביותר תופסים בחוברת "דבר לילדים" דברי ספרות יפה, פרוזה ושירה. יש לי הרושם שהיצירות האלה, וביחוד השירה, סובלות מחוסר ביקורת... וגם משוררים טובים וידועים חוטאים לעתים ב"עשיית" שירים לילדים. הם אינם כותבים אותם בנוח עליהם רוח השיר... אלא "עושים" אותם מעשה-מלאכה. מלאכה זו לעתים גרועה היא עד מאוד... מצטיינים במובן זה ביחוד החרוזים-ציורים שתוכנם מעשי הרפתקאות מוזרים ומשונים של "אורי מורי". איזה דמיון בלתי מרוסן, שאינו בוחל בשום דבר! 'אורי מורי' הוא צבר, מלח, דייג, פרדסן. הוא עושה מיץ, הוא בולע את הליתן, והליתן בולע אותו, הוא בולע מקל... הומור מלאכותי, מסופק מאוד! ואם אני מדגיש את חוסר הטעם שבסריה 'אורי כדורי' דווקא, אין זאת, כי אם מתוך השתוממות, כיצד צייר-סטיריקן בעל טעם ומשוררת, הכותבת דברי שיר עדינים ומלאי רגש – כיצד ממשיכים הם בסיפור המעשה הזה? (וולמן, בתוך **אורים**, תרצ"ז, 119).

מקצת מ-450 הקטעים קובצו בידי אריה נבון בשלושה ספרים וראו אור בהוצאת ספרית פועלים: **אורי כדורי** (1983), **החמור החכם ועוד חיות** (1986), **האפרוח בלבולמות** (1997). יצא לאור לאחר פטירתו של נבון אך הוא עוד הספיק להכינו לדפוס). חלק מן הקטעים שפורסמו בספרים אלה שוכתבו וצוירו מחדש. הספרים אזלו מן השוק. לאחרונה נתנו שני מאיירי קומיקס ידועים לבוש איורי חדש ומרענן למבחר קטעים, אורי כדורי – רותן מודן, מר גוזמאי הבדאי – ירמי פינקוס (שניהם בהוצאת ספריית נח – ספרית פועלים, 2013). הספרים הפכו לרבי מכר.

ביבליוגרפיה

- אופק, אוריאל, (1978). **תנו להם ספרים**, פרק י"א, יצירות אי-גיון. תל-אביב: ספרית פועלים.
- אופק, אוריאל, (1985). **לקסיקון אופק לספרות ילדים**. זמורה ביתן, תל-אביב.
- אופק, אוריאל, (1988). **ספרות הילדים העברית 1900-1948**, תל-אביב: דביר.
- אשד, אלי, (2004). הרב נבון: על אמון הקריקטורות והקומיקס העברי הראשון, בתוך: **בועה**, מגזין ישראלי לקומיקס, אנימציה, איור וקריקטורה. עורך ראשי: נסים חזקיהו. גיליון 3, סתיו 2004.
- בן-גור, נעמי (תשס"ו). **היבטים ספרותיים, חינוכיים, פסיכולוגיים וחברתיים בסדרות "רם-קיסם" ו"אלעזר המפוזר" מאת לאה גולדברג ואריה נבון שראו אור ב"דבר ילדים" בשנים 1938-1939**. עבודת גמר מחקרית לקראת התואר מוסמך במדעי הרוח, האוניברסיטה העברית.
- ברגסון, אנרי, (תשמ"א). **הצחוק**, תרגם: ד"ר יעקב לוי. ירושלים: ראובן מס.
- ברוך, מירי, (תשנ"ב). **הומור בספרות ילדים**. מכון מופ"ת.
- ברוך, מירי, (2001). **ז'אנרים בספרות ילדים לגיל הרך**. המרכז הפדגוגי-טכנולוגי, משרד החינוך, תל-אביב.
- ברוך, מירי, (1985). **סוגיות וסוגים בשירת ילדים**. אוניברסיטה משודרת. תל-אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור.
- ברוך, מירי ופרוכטמן מאיה, (1982). **לכל שיר יש שם**. תל-אביב: פפירוס.
- גולדברג, לאה (תשי"ז). **חמישה פרקים ביסודות השירה**. עיונים, חוברת כ"ה. ירושלים: הוצאת הסוכנות היהודית.
- גולדברג, לאה, (תשל"ז). **האומץ לחולין, בחינות וטעמים בספרותנו החדשה**. עורך א' ב' יפה. תל-אביב: ספרית פועלים.
- גולדברג, לאה (תשל"ח). **בין סופר ילדים לקוראיו – מאמרים בספרות ילדים**. כינסה והקדימה דברים לאה חובב. תל-אביב: ספרית פועלים.
- גונן, רות (1991). הומור כתוצאה של אי הלימה והפונקציה שהוא ממלא בשירי ילדים לגיל הרך. בתוך: **מעגלי קריאה**, 20, עמ' 47-66.
- דר, יעל, (2002). **המעבר מסיפור של ישוב לסיפור של מדינה בספרות הילדים העברית 1948-1939**. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", הוגש לסנאט של אוניברסיטת תל-אביב.

וולמן, בנימין, (תרצ"ז). השנה לדבר לילדים. בתוך: **אורים**, חוברות לשאלות חינוך והוראה, חוברת ד', 118-119. תל-אביב: המרכז לחינוך, ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל.

זידמן ענת, (1994). **הומור**. תל-אביב: פפירוס, אוניברסיטת תל-אביב, הפרק: הומור בשלבי החיים השונים.

חובב, לאה (1983). "עוד על יסודות הומוריסטיים ביצירת הילדים של לאה גולדברג". בתוך **ספרות ילדים ונוער, שנה עשירית**, חוברת א' (ל"ז), תשרי תשמ"ד, אוקטובר, עמ' 37-44, 56.

חובב, לאה, (תשמ"ז 1987). **יסודות בשירת הילדים בראי יצירתה של לאה גולדברג**. ירושלים: כרטא.

נאור, מרדכי וגלעד, דן (1990). **ארץ ישראל במאה העשרים – מישוב למדינה**. תל-אביב: משרד הביטחון, ההוצאה לאור.

נבון, אריה, (1996). **בקו ובכתב**. תל-אביב: עם עובד.

פרוכטמן, מאיה (1990). **לשונה של ספרות**. אבן יהודה: רכס.

צ'וקובסקי, קורנאי (מהדורה עברית 1985). **משתים עד חמש**. תל-אביב: ספרית פועלים.

קאנט, עמנואל (מהדורה עברית 1960). **ביקורת כוח השיפוט**. ירושלים: מוסד ביאליק.

ריבנר, טוביה (1980). **לאה גולדברג, מונוגרפיה**. תל-אביב: ספרית-פועלים – הקיבוץ המאוחד בסיוע קרן תל-אביב לספרות ולאמנות, מכון כ"ץ לחקר הספרות העברית, ביה"ס למדעי היהדות ע"ש ח. רוזנברג, אוניברסיטת תל-אביב.

שבא, שלמה, (1987). ה"תחדיד" ה"הבלית" והקריקטורה העברית בתוך: **קשר**. מרדכי נאור (עורך). תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, התוכנית ללימודי עיתונאות. גיליון 1. עמ' 99-103.

שבא, שלמה, (1990). קו ההיסטוריה: אריה נבון הראשון לציירי הקריקטורה. בתוך: **קשר**, מרדכי נאור (עורך). תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, התוכנית ללימודי עיתונאות, גיליון 8. עמ' 80-84.

שטיינמן, יהודית, (2002). **עיצוב דמותו של הילד העברי החדש כחלק מתכנון תרבות בארץ ישראל בראשית המאה העשרים**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב, הפקולטה למדעי הרוח, בית ספר למדעי התרבות.

שטרן, דינה, (1984). הקומיקס כתמונת עולם וכספרות ילדים, בתוך: **מחקרים בספרות ילדים**. מירי ברוך ומאיה פרוכטמן (עורכות). ירושלים: אוצר המורה.

Freud, Sigmund, (1960). *Jokes and their Relation to the Unconscious*, Norton, New York.

Koestler, Arthur, (1964). *The Act of Creation*, N.Y. Macmillan.

Wolfenstein Martha, (1954). *Children's Humor*, The Free Press, Glencoe, Ill.